

Ian B.M. Ralston, *LES ENCEINTES FORTIFIÉES DU LIMOUSIN. LES HABITATS PROTOHISTORIQUES DE LA FRANCE NON MÉDITERRANÉENNE*, [w:] *Documents d'archéologie française*, nr 36, Paris 1992, 187 ss., tabele i mapy oraz liczne ilustracje w tekście.

Kolejny, 36 numer znanej serii *Documents d'archéologie française* (dAf) jest skróconą wersją obszernej rozprawy doktorskiej¹ Iana B.M. Ralstona, specjalisty w dziedzinie archeologii osadniczej. Studia typu regionalnego są trwałym elementem praktyki badawczej archeologów zajmujących się zarówno prahistorią, jak i historią Francji, a w ostatnich latach powstało wiele prac dotyczących obszarów o ściśle określonych granicach geograficznych. Jednym z takich regionów jest Limousin, którego pradzieje, a zwłaszcza drugi okres epoki żelaza (od V w. p.n.e do czasu podboju Galii przez Juliusza Cezara w latach 58–51 p.n.e.), stanowią przedmiot zainteresowań Autora.

Dzisiejsze Limousin zajmujące obszar około 19 000 km² składa się z trzech departamentów: Corrèze, Creuse i Haute-Vienne. W okresie poprzedzającym inwazję Rzymian znaczną część terytorium Limousin zajmowało celtyckie plemię Lemowisków. We wczesnym średniowieczu obszar ten przechodził kilkakrotnie spod panowania Franków pod władzę królestwa (księstwa) Akwitanii, by w połowie X w. utracić jedność polityczną. To krzyżowanie się wpływów politycznych z południowego zachodu i północy Francji odcisnęło na historii tej prowincji charakterystyczne piętno.

W rozdziale 1. *Aspekty epoki żelaza we Francji pozaśródziemnomorskiej* Autor przedstawia krótko zagadnienia związane z chronologią okresu będącego przedmiotem pracy i stan badań. Charakteryzuje ponadto najważniejsze zabytki przewodnie – ceramikę kampanijską i amfory, będące importami z Italii, oraz znaleziska monetarne. Rozdział 2. *Pradzieje Limousin* jest prezentacją tej geograficzno-historycznej jednostki środkowej Francji: jej szczegółowej geografii fizycznej, klimatu i uwarunkowań glebowych, roślinności oraz wpływu rolnictwa na krajobraz. Znaczącym elementem krajobrazu Limousin są tereny zalesione, a jego cechą wyróżniającą wyżyny charakter, który odegrał istotną rolę w kształtowaniu się egzystencji społeczności epoki żelaza. Region Limousin stanowi północno-zachodnią część Masywu Centralnego, oddzieloną od strefy aktywności wulkanicznej, będąc jednocześnie jedną z największych barier topograficznych w Europie zachodniej. To zdecydowało, że obszar ten stał się barierą klimatyczną i do pewnego stopnia kulturową, oddzielającą strefę umiarkowaną od śródziemnomorskiej.

Baza źródłowa do pradziejów Limousin została zebrana na podstawie materiałów publikowanych. Wyłączono z niej zabytki pochodzące ze stanowisk sepulkralnych i oparto na danych z obiektów związanych z osadnictwem. Znaczną część znalezisk ruchomych pozyskano w czasie XIX-wiecznych wykopalisk, spora ich liczba pochodzi z badań prowadzonych w latach 1950–1980. Większość z nich to znaleziska luźne, dające się niekiedy powiązać z wcześniej znanymi obiektami.

Zabytki ruchome odzwierciedlają również wpływy zewnętrzne i kontakty, których podstawą była wymiana surowców, przede wszystkim ze wschodnimi rejonami Masywu Centralnego, z zachodnią i południowo-zachodnią Akwitanią, a także z Półwyspem Iberyjskim oraz z wybrzeżem śródziemnomorskim.

Ważną grupę zabytków stanowią celtyckie i importowane monety odkryte w Limousin, całościowo ujęte i skartowane po raz pierwszy przez Autora w kończącym ten rozdział aneksie.

Rozdziały 3.–5. zawierają krytyczną analizę opublikowanych źródeł dotyczących osadnictwa pradziejowego trzech departamentów składających się na region Limousin. W każdym z rozdziałów znajduje się indeks stanowisk ułożonych alfabetycznie i według podziału administracyjnego danego departamentu, poprzedzony krótkim wstępem prezentującym najważniejsze informacje o jego geografii i historii badań archeologicznych.

¹ I.B.M. Ralston, *The later prehistoric settlement sites of non-mediterranean France with particular reference to Limousin* (maszynopis pracy doktorskiej), Uniwersytet w Edynburgu, 1983.

Autor wziął pod uwagę łącznie około 200 stanowisk, koncentrując się na obiektach ufortyfikowanych. Każde ze stanowisk jest osobno i wyczerpująco opisane. Znajdują się tu dane na temat jego położenia, wyglądu, historii badań oraz analizy obiektów i znalezisk archeologicznych. Część z tych informacji ilustrowana jest fotografiami i planami obiektów oraz rysunkami odkrytej tam ceramiki naczyńowej. Obraz ten uzupełniają mapy stanowisk w każdym z omawianych departamentów. Chronologia tych stanowisk wskazywałaby, że liczniej reprezentowany jest okres późnolateński (La Tène III), ale wniosek ten może być nieco mylący, ponieważ nie ma możliwości precyzyjnego datowania niektórych stanowisk.

Zebrany materiał jest dla Autora punktem wyjścia do szerokiej analizy porównawczej osadnictwa Limousin – ze szczególnym uwzględnieniem stanowisk obronnych – z osadnictwem tego typu na terenie Galii. Temu zagadnieniu poświęcony jest rozdział 6. *Osadnictwo Galii w końcu epoki żelaza: dane archeologiczne*, w którym I.B.M. Ralston daje przegląd tej problematyki, koncentrując się na kwestiach związanych z typologią i chronologią różnego rodzaju umocnień oraz odniesieniami do źródeł pisanych. Do umocnień należą mury (*murus gallicus*) oraz wały obronne z belkowaniem wewnętrznym i wały masywne. Sporo uwagi poświęcono na przedstawienie problemu występowania w Galii czworokątnych ogrodzeń, które Autor wiąże ze znanymi, szczególnie z obszaru Niemiec, obiektami typu Viereckschanzen. Obiekty te interpretowane są często jako kultowe, z czym Ralston nie polemizuje, lecz zauważa jednocześnie, że część z nich mogła mieć związek z rolnictwem lub pełnić funkcje czysto obronne. Interesująca jest poczyniona przez Autora obserwacja, że te z nich, które nie znajdują się w pobliżu wielkich umocnień, wykazują tendencję do lokalizacji w pobliżu granic związków terytorialnych (*civitas*). Ostatnim z omówionych typów stanowisk są stanowiska otwarte lub nieufortyfikowane znajdujące się na równinach. Rozdział ten zawiera również zilustrowane mapami zestawienia tabelaryczne poszczególnych typów umocnień występujących w Limousin i kończy się dwoma aneksami obejmującymi fortyfikacje pradziejowe z belkowaniem wewnętrznym i wały masywne na obszarze Francji.

W ostatnim rozdziale *Państwo i społeczeństwo w końcu epoki żelaza: świadectwa osadnicze* przeanalizowane dane osadnicze stają się podstawą sformułowania następującego pytania: czy materiały z Limousin mogą świadczyć o istnieniu na tym terytorium, zamieszkałym przez Lemowisków, organizacji protopaństwowej funkcjonującej przed podbojem rzymskim.

Na potrzeby tych rozważań autor przeprowadza analizę *De bello Gallico* Cezara pod kątem słownictwa określającego rozmaite typy osiedli oraz wszelkich informacji mających związek ze strukturami społecznymi i politycznymi. Ważną częścią tej analizy są cztery fragmenty tekstu odnoszące się do Lemowisków. Jednak informacje w nich zawarte nie pozwalają na potwierdzenie istnienia na ich terenie państwa typu archaicznego.

To niepowodzenie nie zniechęca Autora i kontynuuje on poszukiwania, wprowadzając do procesu badawczego metody analizy przestrzennej: wzorze rozkładu przestrzennego wewnątrz stanowiska (pattern intra-site) i pomiędzy stanowiskami (pattern inter-site), opierając się na starannie przygotowanej liście kryteriów. Dalszym etapem jest porównawcze zbadanie rozprzestrzenienia osad epoki żelaza w Limousin (plemień Lemowisków) i sąsiadującym z nim regionie Berry (plemień Biturigów), doskonale mu znanym z poprzednich badań². Wykorzystuje tu szeroką gamę technik analizy przestrzennej: poligony Thyssena, relacje rang wielkości (rank size), model „simple gravity” i moduł administracyjny wczesnego państwa (le module administratif de l'Etat primitif – early state module = ESM) C. Renfrew. W wyniku zastosowania procedur badawczych powstaje obraz Limousin jako regionu zdominowanego przez jeden potężny ośrodek (*oppidum* Villejoubert w departamencie Haute Vienne) i z wieloma małymi, z których tylko kilka ma powierzchnię przekraczającą 10 ha. Taki wzorzec osadniczy kontrastuje z innymi organizacjami terytorialnymi rozpoznanymi w Galii pozaśródziemnomorskiej.

² I.B.M. Ralston, *Iron Age fortification in Haut Berry* (maszynopis pracy magisterskiej), Uniwersytet w Edynburgu, 1972; I.B.M. Ralston, O.E. Buchsenschutz, *Late pre-Roman Iron Age forts in Berry*, „Antiquity”, t. 49: 1975, s. 8–18.

W konkluzji Autor stwierdza, iż obecny stan bazy źródłowej, obejmującej dane archeologiczne, numizmatyczne i historyczne, jest niewystarczający do odróżnienia organizacji wczesno-państwowej od innych form organizacji społeczno-politycznej we Francji pozaśroziemnomorskiej u progu podboju rzymskiego.

W refleksji tej zawiera się tyle odważna, co szczerza negatywna odpowiedź na postawione wyżej pytanie: w przypadku plemienia Lemowisków na podstawie obecnie dostępnych danych nie można potwierdzić istnienia organizacji wczesnopaństwowej w Limousin.

Studium Iana B.M. Ralstona, zaopatrzone w obszerną bibliografię, będzie szczególnie interesujące dla badaczy zajmujących się archeologią osadniczą i z powodzeniem może stanowić godny adaptacji wzorzec opracowania osadnictwa w skali makroregionalnej.

Izabela Tomaszewska